

УДК 911.3:314(497.113);
314.117(497.113)

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Светлана Радовановић

**СЕЛО ХРТКОВЦИ И ОСТАЛА НАСЕЉА НА НЕКАДАШЊОЈ
ДОЊОЈ САВСКОЈ ВОЈНОЈ ГРАНИЦИ У СВЕТЛУ ПРОМЕНА
ЕТНИЧКЕ СТРУКТУРЕ**

Извод: У овом раду указује се на политичко-историјске промене под којима су се на једном делу данашње територије Републике Србије одвијали антропогеографски и етнодемографски процеси. У том контексту сагледавају се утицаји историјских промена на етнодемографски развитак у одабраним насељима Срема распоређених дуж некадашње Доње савске војне границе.

Кључне речи: Срем, Доња савска војна граница, Хртковци, сеобе, Срби, Клименти, Хрвати

Abstract: The political-historical changes in which the anthropogenic and ethno-geographic processes were being developed in one part of the present territory of the Republic of Serbia were analysed in the paper. In that context, the impacts of the historical changes on the ethno-demographic development were explained in the chosen settlements of Srem, arranged along the former Lower Sava military border.

Key words: Srem, the Lower Sava military border, Hrtkovci, migrations, the Serbs, the Kliments, the Croatians

Увод

Српске земље, области и крајине су од настанка српске државности до данас¹ доживеле многобројне и корените етничке, антропогеографске, етнокултурне и етнодемографске промене. Те промене су условљене насе-

---

¹ Од X до друге половине XV века биле су у саставу српског Краљевства, Царства и Српске Деспотовине; од 1393. до 1455. и од 1459. до 1804–1815. под српско-турским двовлашћем и под влашћу Отоманског Царства; од 1815, 1833, 1878 и 1912/13. у ослобођеној Кнежевини, односно Краљевини Србији; од X века до 1918. у саставу Угарске, Светог Римског Царства Немачког Народа (Das Heilige Römische Reich der Deutscher Nation), Аустрије (Oesterreich) и Аустро-угарске Двојне Монархије; од 1. децембра 1918. до априла 1941. у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929) - Краљевини Југославији (1929–1941), после Другог светског рата од 1945. до данас у границама НР (СР) Србије, односно ДФ, ФНРЈ и СФР Југославије (1945–1991/92) и СР Југославије (1992–2006). преименоване у Државну заједницу Србије и Црне Горе.

љавањем сродних и различитих етничких група, асимилацијом староседелачког становништва, етнобиолошким процесима, амалгамизацијом и културним изједначавањем, стварањем, разарањем, обнављањем и премештањем државних средишта, развојем верских организација и центара, експанзијом завојевача и ослободилачким покретима подјармљеног народа, великим историјским и метанастазичким миграцијама, планском колонизацијом становништва, процесима етничке конвергенције и консолидације, а изнад свега ратовима, устанцима и сеобама свих врста и типова. Сеобама је испремештано становништво на простору од косовско-метохијске, старорашке и скопско-кумановске Старе Србије на југу, до посавских и панонско-подонавских области на северу.

У Србији и суседним земљама догодио се велики број етнодемографских појава регионалног и локалног домета које су произвеле етногеографску, етнодемографску и етнокултурну хомогенизацију и поларизацију. Истовремено, на генералном плану, Србија се током миленијума, као и данас, експонира као земља најсложеније етничке структуре у Европи.²

За тему овога рада одабрано је становништво у насељима Срема насталих на некадашњој Доњој савској војној граници, на потезу од Сремске Раче, Босута и Кузмина, до Руме, Јарка, Хртковаца, Никинаца, Платичева и Кленка, спрам Мачве и Шабачке Посавине на десној страни Саве. Са изузетком Сремске Митровице и Руме³ остала насеља се у етоногенетском погледу издвајају у групу насеља граничног положаја и специфичног етничког, социјалног и конфесионалног састава становништва од времена њиховог оснивања крајем XVII и првој половини XVIII века. У периодима аустро-турских ратова (1683–1699, 1716–1718, 1736–1739, 1788–1791) велике историјске миграције су у више таласа из српских земаља под турском влашћу премостиле Саву од Славоније и Срема до Београда, и Дунав од Београда до Тимока, повлачећи са собом пресељенике из Црногорских Брда, Полимља, Потарја, Старе Херцеговине и Подриња, а 1690. и 1737. и арбанашке католике придружене српским устаницима и српској милицији као помоћној војсци аустријске армије. Тако ови пресељеници постају жива сила и утемељивачи сремско-посавске Војне границе.

Током XVIII и XIX века демографски развитак и етноконфесионална структура становништва у насељима посавско-сремског дела одвијају се не само у знаку граничарског положаја и војне службе на оближњим ратиштима Аустрије са Турском, већ и у знаку колонизаторске аустријске политике унутар и између земаља у саставу Аустријске империје.

---

² Класификација националности примењена у попису становништва из 2002. године садржи 41 модалитет.

³ Сремска Митровица је знаменити римски *Sirmium*, док се Рума први пут помиње као варошко насеље 1323. године под именом *Agrotarilo* (Поповић, Ј. Д., 1951).

Присаједињавањем Срема, Бачке, Баната и Барање Краљевини Србији у новембру 1918, а одмах затим 1. децембра 1918. Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, етнички процеси у Војводини, као и у Срему, нису имали карактер дубљих померања, а затечено стање у смислу удела етничких заједница није битно нарушено све до краја постојања Краљевине Југославије.

После Другог светског рата у Војводини настају значајне промене у етнонационалној структури становништва. У новоствореној Југославији спроведено је организовано насељавање (колонизација) 214078 лица из ратом опустошених и тзв. "пасивних" крајева Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе, укључујући и групе насељеника из остале Србије, Македоније и Словеније. Од укупног броја насељеника 73,5% су чинили Срби, 10,5% Црногорци, а 16% Србијанци, Македонци и Словенци.⁴ Крајем ратног периода и непосредно пре колонизације, као и током њеног извођења, из Војводине је избегао или је присилно исељен највећи део немачке националне мањине.⁵

Осим поменутих политичко-историјских услова и њиховог утицаја на промене у етничкој структури становништва Војводине, а посебно у одабраној групи насеља Срема специфичног положаја и генезе, треба имати у виду и следеће околности:

а) Промене у методологији пописне статистике: између два светска рата, тј. 1921. и 1931, примењиван је *de facto*, а од 1948. до 2002. године *de iure* принцип пописивања. У пописима 1971, 1981. и 1991. године у стално становништво урачуната су и лица на раду у иностранству, као и чланови породице који са њима бораве. У попису 2002. године, у складу са међународним препорукама, стално становништво чини становништво у земљи, лица која бораве у иностранству краће од годину дана и страни држављани који раде или бораве у Србији дуже од годину дана.

б) У попису 2002. године избеглице из бивших југословенских република - Хрватске, Босне и Херцеговине, Словеније и Македоније пописиване су као стални становници Србије, док су расељена лица са Косова и

---

⁴ Напомињемо да је у прво време званични назив ове насељеничке акције гласио "насељавање бораца и борачких породица у Војводину", да би убрзо био напуштен и замењен појмом "колонизација".

⁵ По попису становништва Краљевине СХС из 1921. број лица немачког матерњег језика износио је у Банату 138336, у Бачкој 173575, у Срему 64101. У првом послератном попису становништва спроведеном у ФНР Југославији 1948. забележено је у Војводини 31821 декларисаних Немаца. У уводној студији књ. IX пописа становништва из 1948. Милица Сентић и Горчин Пецељ наглашавају да је "број Немаца свакако већи од оног броја који је добијен овим пописом", јер "Немци у логорима нису пописивани...Осим тога, изврстан број Немаца није хтео да се декларише као Немци... него је изјавио да су мађарске или неке друге народности".

Метохије пописивана као привремено присутна у местима у којима су се затекла у време пописа. У анализи која следи показале се да избеглички контингент има висок удео у укупном становништву насеља која су предмет истраживања овог рада.

в) Од првог послератног (1948) до задњег пописа становништва (2002) примењиван је субјективни критеријум националног опредељења, за разлику од међуратних пописа (1921, 1931) из чијих се резултата само посредно може судити о етничкој припадности на основу података о матерњем језику и вероисповести.

г) Посебну пажњу заслужује и категорија "Југословени" која је имала значајног удела код националног опредељења становништва Војводине, те и код житеља Срема и у насељима која се овде анализирају. Напомињемо да је ова флотантна популација у пописима 1948. и 1953. релативизована на два начина: 1948. као Југословени муслимани, а 1953. као Југословени неопредељени. У пописима 1961, 1971. и 1981. Југословени су сврставани у категорију национално неизјашњених лица, док су 1991. године Југословени сврстани у "категорију национално опредељених, с тим што је дато објашњење да ће се у редоследу статистичке класификације националности Југословени наћи иза народа, а испред народности (тј. националних мањина и етничких група) без икакве ближе одредбе шта се подразумева под појмом Југословен (Радовановић, С., 1993; Радовановић, С., 1995). Даља анализа ће показати да се њихов удео у проматраној групи насеља, као и у осталом Срему и Војводини, битно смањено у периоду од 1991. до 2002. године.

д) Распадање СФР Југославије као примарни чинилац етничких промена с краја XX века. Чињеница је да су се у периоду 1991–1995/96. између Срема и Бачке, донекле и Баната, на једној страни, и суседних области Хрватске, на другој страни, догодиле етнички селективне миграције које су допринеле позитивном миграционом салду и знатном уделу избеглица у миграционој и укупној динамици становништва Војводине. Сецесијом Хрватске Срби су изгубили статус конститутивног народа и били деградирани у националну мањину. На правцу кретања избегличких миграција из суседних и других крајева Хрватске нашла су се бројна сремска насеља, међу којима и насеља специфичног положаја, генезе и етнодемографског развика, на некадашњој Јужној савској војној граници.

Регионални и историјско-географски положај Срема као примарни чинилац развоја насељености, етничких и демографских процеса

О појму, положају, територији и границама Срема, насеобинској генези, сеобама и етничким сменама, везама са суседним и удаљеним областима, војној организацији територије, развоју српске духовности, со-

цијалном статусу и занимању становништва, наука и статистика располажу богатом литературом и изворима. У овом раду литературу и изворе користимо само у неопходном обиму.

"Срем, који се укљештио између Балканског полуострва и Дунава, преживео је током векова више него иједна област у Европи, етничке смене, делимичне или потпуне...И да је тај Срем, на тој светској етничкој ветрометини и данас, етнички и културно тако прошаран, није случајност...Некада периферан, и ван наше политичке заједнице, током векова постао је Срем делом матице српског народа. Положен између Дунава и Саве, и преко ових у непосредном додицају Тисе, Тамиша, Бегеја и Дрине, а у близини утока Драве и Мораве, Срем је кроз неколико векова био централна област која је потпуно везивала српски народ. Није било ниједног, иоле знатнијег кретања нашег народа који није ишао преко Срема. У становништву Срема заступљени су сви делови нашег народа, и они са Југа и они са Севера, као и они са Истока и Запада" (Поповић, Ј. Д., 1950).

Срем је добио име по римском насељу *Sirmium*, "које се налазило на Сави тамо где је данас Митровица. Као област мењао је своје границе. У средњовековној Угарској Сремска жупанија је обухватала само источни део Срема, када је крајње насеље на западу било Илок. За време династије Немањића Сремом је у једном периоду управљао "сремски краљ" Драгутин и држао, осим Срема, Мачву и босанске крајеве Соли и Усору". Пре тога Сремом је владала Византија (после поделе Римског царства на Западно и Источно 395. год.), а раније Хуни, Готи, Гепиди, Авари - уз које масовно пристижу и Словени, Франци, Бугари, Мађари. После рушења Самуиловог Царства Срем преотима Византија, да би њиме од 1071. опет овладали Мађари. Наредних векова у Срем прелази српско племство које добија од Мађара знатне повластице. Са племством, пред растућом опасношћу од турског освајања, у све већем броју долази сељаштво и свештенство. Од краја XIV и током XV века Срем постаје српска област. Турци освајају Срем 1521. године. Био је у саставу Будимског пашалука и подељен на нахије. Под турском влашћу Срби у Срему доживљавају многе зулуме, али су изградили и многа насеља и развили духовни живот у периоду јурисдикције обновљене Пећке патријаршије (1557–1766). Последњи пећки патријарх био је Србин Василије Бркић, родом из Сремских Карловаца (Поповић, Ј. Д., 1928; Грујић, Р., 1928).

На духовном, културном и националном плану посебан значај имала је православна Сремска епархија, са давним коренима из XI века, коју је обновио деспот Ђурђе Бранковић између 1496. и 1502. године, са седиштем у манастиру Крушедолу на Фрушкој Гори. Од тог времена, па кроз сва историјска раздобља до данас, Срем задобија типичан интеррегионални и мултилатерални положај између подунавских области на северу и посавских на југу, као и између Славоније на западу и београдског чвора на

истоку. Иако је на трима странама био територијално фиксиран долинама великих река и ставама Саве и Дунава, Срем је са наспрамним крајевима стално одржавао живе везе и у ратним и у мирнодопским условима. Одувек је био отворен према славонско-подравским крајевима, "а по ослобођењу од Турака и од стране мађарских и хрватско-славонских власти Сремом се сматра област која је обухватала обе раније жупаније, и Сремску и Вуковарску, када је по нагодби и развојачењу Војне границе (Поповић, Ј. Д., 1950).⁶ формирана посебна Сремска жупанија, са седиштем у Вуковару. Од Велике сеобе Срба (1690) Срем је идентичан са Карловачком архидијецезом, односно обухвата територију бивше Сремске жупаније до 1918. године, без срезова Винковачког и Жупањског, али са Осечким пољем и Осеком" (Поповић, Ј. Д., 1950).⁷

За разматрање етничких промена становништва од значаја су разлике између подунавског дела Срема са Фрушком Гором, и посавског Срема дуж Саве спрам Мачве, Шабачке, Обреновачке и Београдске Посавине, који се сустичу код Земуна.

Сремско Подунавље, са Фрушком Гором, Сремским Карловцима и Петроварадином (Модестин, Ј., 1928),⁸ непосредно се везује за Нови Сад и Бачку. У том делу подигнуто је 14 православних манастира и скоро толико манастирских прњавора, који су као урбанистички зачетак ушли у структуру садашњег насеобинског система. На сремско-посавској страни, миле-

⁶ Мисли се на аустро-угарску нагодбу из 1867. на чијој је основи настала Аустро-угарска двојна монархија. Одмах затим уследила је хрватско-угарска нагодба 1868. Развојачење Војне границе у Срему било је 1873.

⁷ У турском периоду који траје до 1718, Сремска епархија је била прикључена Београдској митрополији, а сремски епископи становали су у манастиру Хоново. После преласка патријарха Арсенија III Црнојевића са око 37000 породица преко Саве и Дунава у Срем, Бачку и Банат 1690, Сремска епархија, до 1694. у унији са Римском црквом, добија од аустријског цара Леополда I статус патријархалне епархије. Обухватала је цео Срем и Славонију (Осек) и од тада се назива Сремско-карловачка, са седиштем у манастиру Врднику, или у Ораховици у Славонији. Патријарх Арсеније III Црнојевић поставио је 1705. за Славонију посебног епископа, са седиштем у Пакрацу. Одлуком народно-црквеног сабора 1708. "седиште врховног митрополита православних Срба у Угарској има бити манастир Крушедол, а Срем да се има сматрати као његова епархија. На сабору 1713. премештена је столица српских митрополита под аустро-угарском влашћу у Карловце, те се од тада митрополија зове Карловачка, а епархија Сремско-карловачка" (Грујић, Р., 1928).

⁸ Петроварадин, најмоћнија фортификација у јужној Панонији, је изграђен по систему Вобана Себастијана, француског фелдмаршала, реформатора вештине грађења утврђених градова и фортификационих система. Петроварадин се први пут помиње у XIII веку. Освојили су га Турци 1526. и држали до 1687. По наредби Марије Терезије саграђена је 1754–1766. нова тврђава у коју је могло да се смести 12000 војника.

нијумима повезаној са доњим Подрињем, Семберијом, Мачвом и суседним крајевима, откривена су многобројна артефакта из неолита и присуства различитих етничких скупина античког и раносредњевековног периода, над којима доминира римски *Sirmium*, најзнаменитије средиште провинције Паноније, која је обухватала и Мачву. Поделом Паноније, у чијем се саставу наша и Мачва, развијају се везе између сремског и мачванског дела Посавине. Тако је "данашња Мачванска Митровица била у римско доба саставни део Сирмијума. Насеље је било лоцирано на савској ади *Cassia*. Острво је било спојено са Сирмијумом и мачванском обалом са два моста...Постојала је и друга савска ада *Carbonaria*, преко које је, такође, прелазио мост на мачванску страну" (Васиљевић, М., 1996). На сремској страни настала је у XIV веку Рума, значајно средиште посавског дела Срема.

Ратови између Аустрије и Турске и коначно аустријско овладавање Сремом у периоду 1718–1739. године (Поповић, Ј. Д., 1950; Томић, Ј., 1913)⁹ били су пресудни за лоцирање, оснивање, обнављање и премештање

⁹ Одредбама Карловачког мира, закљученог 26. 1. 1699. у Сремским Карловцима, између Аустрије и осталих земаља Светог савеза (Пољска, Русија, Венеција) и Турске, окончан је Бечки рат (1683–1699). Турска је изгубила Угарску, Славонију, Лику и Банију, а задржала Банат и источни Срем до Митровице. Повлачењем аустријске војске из српских земаља у које је продрла до Призрена, Скопља и Велеса, покренута је 1690. сеоба Срба. Овом сеобом кардинално је промењен етнички састав становништва у Подунављу, Потисју и Срему. Следећи аустро-турски рат, који је Аустрија водила у савезу са Млещима, избио је 1716, а окончан је Пожаревачким миром јула 1718. године. Турци су опустошили источни Срем и спалили Сремске Карловце и Крушедол. Када је команду над аустријском војском преузео Евгеније Савојски, побеђује Турке код Сенте, Темишвара и Петроварадина, осваја Банат, Срем и Београд, у коме Турци потписују капитулацију 18. 8. 1717. године. Ратне операције су настављене до средине 1718, када је закључен Пожаревачки мир. По одредбама Пожаревачког мира Аустрија је овладава Сремом, Банатом и Србијом између Лешнице у Подрињу и Тимока у Источној Србији, а на југу до долине Западне Мораве. На тој страни Ужице и Крушевац су остали под Турцима. Цар Карло VI прогласио је окупирану Србију за Краљевину у саставу аустро-немачког царства и именован (1720) за председника Администрације Србије фелдмаршала Карла Александра, принца од Виртемберга. Аустријска управа у окупираној Србији била је сурова. Због тога настаје све масовнији одлив Срба из окупиране Србије у области под турском влашћу која је прогласила општу амнестију и позвала избегле Србе да се врате. У аустро-турском рату 1736–1739. Аустрија је претрпела пораз. Рат је окончан Београдским миром 1739. по којим је одредбама Турска повратила Београд, северну Србију и северну Босну, а Аустрија задржала Срем и Банат. Овај рат је имао изузетне последице по српски живаљ покретањем Друге велике сеобе Срба којој се прикључују и српско-арбанашки устаници под вођством Арсенија Јовановића Шакабанде, који су у остатку прешли у Срем и распоредили се дуж Посавске војне границе.

неких насеља у Срему, посебно у његовом посавском делу у коме су настали Хртковци, Никинци и остала насеља специфичног положаја и променљиве етноконфесионалне структуре становништва. У том контексту посебну пажњу треба поклонити Војној граници, размештају граничних одреда и насеља и њиховом односу према феудалним властелинствима. По тадашњем аустријском закону власници и уживаоци властелинстава имали су посебна права, а од Земуна до Вуковара и Осјека, успостављено је од краја XVII до 40-их година XVIII века једанаест властелинстава и неколико других поседа чији су власници и закупци били различитог порекла и ранга, од принчева, грофова и барона, преко ислужених генерала, до католичких и православних великодостојника.¹⁰

Срби и Арбанаси у Хртковцима и другим насељима на Доњој савској војној граници.

Стварање Доње савске војне границе и граничних насеља на њој одвијало се под променљивим војно-политичким условима и у непосредној је вези са насељеничко-исељеничким кретањима од краја аустро-турског рата 1683–1699, преко коначног аустријског овладавања Сремом 1716–1718, до разграничења између области под аустријском и турском влашћу по одредбама Београдског мира 1739. године. Током аустро-турског рата 1736–1739. покренуте су у таласима исељеничке и избегличке миграције не само из окупиране Србије, већ и из Старе Рашке, Полимља, Брда, Метохије и крајева Моравске Србије, чије се становништво одазвало

---

¹⁰ Највеће властелинство у Срему добила је папинска столица Одескалки ...Војводство од Срема добио је 1697. синовац папе Иноћентија IX...Илочким властелинством са преко 20 насеља управљао је испред Оделскалкија барон Марко Александар Пејачевић, који је 1744. купио од грофа генерала Колорета Митровачко властелинство са Митровицом и још 16 насеља, али је већ 1745. оно ушло у састав Војне границе. Земунско властелинство добио је гроф Шенброн, бискуп у Баварској. Вуковарско властелинство са 31 насељем држао је до 1730. гроф Кифштајн, а онда га је откупио гроф Филип Елц, надбискуп и кнез од Маница. Даљско властелинство добио је на уживање, а не у власништво, патријарх Арсеније Чарнојевић од цара Леополда I. Батајницу и Футошко властелинство поседовао је гроф Јозеф Одвајер који је до 1720. године био на челу привремене војне управе у окупираној Србији. Године 1726. купио је за 20000 форинти и Нашичко властелинство, а после његове смрти ово добро је продала његова удовица баронима Јосифу и Игњату Пејановић. Ердутско властелинство држао је око 1730. барон Јохан Крститељ де Зуана, а продато је 1747. грофу Јовану Палфију. Алмашко властелинство поседовали су од 1702. осечки исусовци, док је Осек био коморско добро. Од осталих поседа помињу се још Чепин, до 1751. војничко добро уступљено Комори, од 1765. у власништву краљевског намесника Ивана Капистрана Адамовића, и Нуштарско властелинство у власништву Coseau.

Манифесту цара Карла VI да "устану на Турке".¹¹ Њихови преласком у Срем и фиксирањем "црте раздвајања" дуж Саве створени су услови за формирање Савске војне границе, развој мреже граничних насеља и њихово попуњавање људством способним за војну службу.

Из литературе сазнајемо о догађајима који су претходили преласку српских и арбанашких устаника у Срем. Правац устаника водио је од Црногорских Брда и Малесије ка Пештеру, Сјеници и Новом Пазару, где је требало да се повеже са аустријским одредима. Због повлачења Аустријанаца, арбанашки устаници су кренули за њима у северну Србију, неки се раселили по Шумадији "испод планина Рудника и Авале, а други су прешли чак у Срем и населили се у селима Ртковцима и Никинцима код Митровице" (Томић, Ј., 1913). На Руднику су Клименти чинили део војне посаде која се марта месеца 1738, пред ударом далеко надмоћније турске војске, повукла у ниску Шумадију. Знатно већа група Климената кретала се ка Мачви и Посавини са породицама и стоком, те није могла да прати Аустријанце и српску милицију у њеном повлачењу. Масакрирана је од Турака зворничког паше негде код Ваљева и у остатку прешла у Срем, где је настањена у Хртковцима, Никинцима и другим насељима дуж Савске Војне Границе којој је тек предстојало уређење (Томић, Ј., 1913). Аустријска војска и српска милиција повлачиле су се ка Крушевцу, Чачку, Пожеги, Ваљеву и Шапцу. Да би се "осигурао од турских удара из Подриња и Босне, пуковник Лентулус је освојио Ужице 2. 10. 1737... Све до Ужица ишао је за Лентуловом војском један део српско-арбанашких војвода и молио за помоћ... Нешто издаље пратили су аустријску војску и неколико хиљада Климената са породицама и стоком" (Костић, М., 1930). У Ужице долази изасланство¹² и моли да се за њихових седам родова са око 4000 душа и око 100000 комада стоке одреди у Банату земљиште на коме би се могли

---

¹¹ У Манифесту од 17. 6. 1737. Карло VI позива све хришћане у Турском Царству да добровољно признају његову власт и објављује "да ће их примити под своје окриље и дати им слободу вероисповедања, а нарочите привилегије онима који устану на Турке". Манифест је у Београду преведен на српски и разаслат народним првацима у Стару Србију. На основу царског Манифеста, главнокомандујући аустријском војском и српском милицијом фелдмаршал гроф Секендорф је издао проглас народним првацима племена Васојевића, Куча, Пипера, Братоножића и арбанашких племена Климената, Хота и Груда, да се прикључе акцији против Турака. Племенски главари, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем, окупили су се у аустријском главном штабу у јулу 1737, где су добили "заштитна писма". Тако се догодило да у устаничком покрету учествују српска брђанска православна и арбанашка католичка племена и да се, због неповољног исхода рата по Аустрију, покрену у избеглиштво преко Саве у Срем (Костић, М., 1930).

¹² Пуковнику Лентулусу у Ужице долазе изасланици патер Иван и војвода Прела Јок (о), Вук, Лек, Зеко, Гиле и Дело.

настанити. Дакле, разложно су намеравали у Банат, који је у то време био скоро пуст и најмање угрожен од Турака, те су "до краја октобра хтели да сеобу изврше. Али је надирање босанских Турака и повлачење аустријске војске те селидбене договоре наједанпут пресекло" (Костић, М., 1930).

У вези формирања Савске војне границе треба нагласити посебан значај улоге и деловања кнеза Атанасија Рашковића "од старог Влаха", који је као пуковник српске националне милиције био по рангу највиши официр у аустријској војсци" (Костић, М., 1932).¹³

У јесен 1837. у Срем, заједно са аустријском војском, прелази и аустријска србијанска милиција и чете Рашковићевих Климената (Костић, М., 1932)¹⁴. Од емиграната устаника организован је српско-арбанашки Рашковићев пук који је остао у саставу аустријске војске "и једино о њиховој сеоби из Србије и старе Србије у Срем имамо стварних података" (Костић, М., 1932). Аустријанци су се повукли "на север да презиме, а дуж Доње Савске Границе (од Винковаца ка Сремској Рачи, Митровици и Земуну) расподелила се србијанска милиција и један део Климената...на запуштеним имањима херцога Одескалкија, графа Колореда око Митровице и графа Шенборна око Земун" (Костић, М., 1932). Из једне тужбе управе Колоредовог имања у Митровици, којом се тражи надокнада за коришћење земљишта од стране насељеника, сазнајемо да су се "већ од 1. 11. 1737. без икаквог одобрења" населиле "компаније србијанске милиције капетана Трифуна (Исаковића) *praedia Хртковце* и *Schivolitz*; оберкапетана Станише Марковића Млатишуме *praedia Лубаковац, Михаиловац и Гердановце*, оберштера Вука (Исаковића) *praedia Kierstaz* и *Кленак са селом Кленак*; компанија Климената капетана Деде *praedia Никинце, Барадинце и пола Шапине*; компанија Климената капетана Вате *praedia Мишковце, Јурјевце и Кевешнице* и капетана Вулете *praedium Платичево* (Костић, М., 1932).¹⁵

¹³ Наредбом цара Карла VI од 15. 3. 1739. Атанасије Рашковић именован је у чин пуковника. Иначе кнез Атанасије Рашковић је био српски властелин у Старом Влаху, који је по султановом указу уживао посебне привилегије. Напустио је своја добра и имао учешће у српско-арбанашком устанку 1737–1739, као и у преуређењу Доње савске границе којом је командовао 40-их година XVIII века, а чији су састав чиниле "досељене милиције Албанаца, Клементинаца и Сервијанаца".

¹⁴ Аустријска србијанска милиција је била под командом Вука Исаковића, Станише Марковића Млатишуме и још 10 капетана. Две чете Рашковићевих Арбанаса Климената прешле су са војводама Дедом и Ватом.

¹⁵ Спецификација потраживања новца наведена у тужби изгледа овако: за Хртковце 395 форинти и 15 крајцера, за Schivolitz 242 ф. и 15. кр.; за Михаиловац 32 ф. и 72. кр.; Гардановце 233 ф. и 45 кр.; Никинце 216 ф. и 45 кр., Шапину 46. ф и 45 кр.; Мишковце и Кевешнице 667. ф. и 15. кр.; Јурјевце 510 ф, Барадинце 323 ф. и 35. кр.; Платичево 300 ф. и 77 кр. и Кленак 327 форинти и 23. крајцера. Сва потраживања односе се на период од 1. новембра 1737. до јануара 1742.

Расположива документа указују да је формирање Доње савске границе и њених насеља у источном Срему трајало годинама. Рашковићеве људе, Србе и Арбанасе, та сремска *dominia* нису хтела после Београдског мира да приме, стога су они кампирани по земуницама око Карловаца и по збеговима на доњој Сави, тражећи од власти да им се положај регулише. У јесен 1742. је Славонска земаљска депутација "на поновне заповести Марије Терезије, Сервијанце, Албанце, Клименте и њихове породице, као граничарску милицију организовала и дуж Саве их сместила... Царици је јављено да Србијанци имају 12, а Албанци и Клименти 8 компанија... које су подељене на земунски, митровачки и илочки доминиј... Милиција се протеже уз Саву од Земуна до ушћа Босута и на турској граници одржава 42. чардак" (Костић, М., 1932; Станојевић, Љ.; Рајић, Ј.).

Чињеница је да се у аустријским изворима поред Сервијанаца (Срба), посебно наводе Албанци и Клименти, као да су то две скупине. Објашњење тих разлика своди се на конфесију. Наиме, "католичке Клименте који су под пуковником Рашковићем измешани заједно са Албанцима одаким шизматичкој вери (тј. православљу) оделиће се од ових из верских разлога и уврстиће се у две остале компаније Климената, код којих верску службу врше мисионари" (Костић, М., 1932). Ова прерасподела није битније утицала на настањивање Срба, Албанаца и Климената после 1742. Углавном су србијанска милиција и Клименти и даље задржали иста места која су населили у новембру 1737, да би после активирања хусарског пука Атанасија Рашковића у свим ратовима које је Аустрија од 1748. до 1754. водила у Италији и Немачкој, "*коначно решено и питање насељавања Климената на тај начин што им је на митровачком спахилуку у селима Никинцима, Хртковцима и Јарку додељено 222 сесије*" (Костић, М., 1932).

Коначно регулисање статуса насељеника у Хртковцима и другим наведеним насељима на граници повезано са функцијом Атанасија Рашковића која му је царским указом поверена 1. 9. 1747. године.¹⁶

---

¹⁶ Док је био на ратишту у Италији, пуковнику Рашковићу је стигло наређење "да се врати у Срем и формира по плану генерала Енгелсхофена нов сремски хусарски пук. По том плану подела Војне Границе између Лоње и Петроварадина на Дунавску, Сремску – Доњу, Средњу и Горњу – Савску границу укинута је, а у славонској и сремској Посавине требало је формирати, од дотадање нерегуларне граничарске милиције, 3 пешачка пука: петроварадински, бродски и градишки, и 2 хусарска пука: сремски и славонски". Срби и Клименти из Хртковаца, Никинца и других насеља у саставу су сремског хусарског пука. "Пошто хусари морају престано да врше пограничну службу, да земљу обрађују и да иду у рат, поделиће се зато у три смене: једни ће радити земљу, други ће вршити војничку службу у земљи, а трећи ће ићи у рат". Ако му недостају људи Рашковићу је било дозвољено да "прима и насељава и оне за војну службу способне Србе који прелазе из Турске, само их не сме јавно врбовати, да се мир не ремети" (Костић, М., 1932).

Број Климената у Хртковцима, Никинцима и Јарку процењује се на око 500 породица, а о њиховој даљој судбини забележено је следеће: "Поред свега немешања са околним становништвом и строго одржаване индогамије, ипак је процес асимилације међу сремским Климентима нагло напредовао. По статистици 1910. од 2656 становника села Хртковаца знало је арбанашки само 37 лица, а у Никинцима од 1773 становника само још 18 лица; остали су се претопили у Србе или Хрвате и задржали само још нејасан помен о свом арбанашком пореклу" (Костић, М., 1930).

Хртковци – зачетак и тип насеља

Зачетак Хртковаца као насеобинске јединице датира из турског периода, с тим што је на том и другим локалитетима изложеног граничног положаја било више прекида у континуитету насељености. За период између Карловачког и Пожаревачког мира (1699–1718), када је источни Срем био под Турцима Хртковци се помињу као једно од десет насеља "на самој црти", тј. на граници са Мачвом и Шабачком Посавином (Поповић, Ј. Д., 1950). Списак сремских насеља са почетка XVIII века (око 1702) упућује на то да су Хртковци постојали и у XVII веку. Тада је то било чисто српско насеље, јер су током турске владавине Мађари напустили Срем, а о насељавању Немаца у то време нема ни говора. После пада Београда под Турке (1739) у Земун и Руму долазе Немци избегли из Београда и околних насеља. Тако се у Руми "1784. населио румски властелин Пејачевић са око 700 Немаца, које радника, које занатлија", а до 1794. године ту се "населело још 36 немачких породица" (Поповић, Ј. Д., 1950).

Хртковце и друга гранична насеља Немци и Мађари настањују од друге половине XVIII века, у периоду реорганизације и учвршћења Војне границе, планске реконструкције мреже насеља и спровођења колонизаторске политике на целокупном простору империје. При том се Немци и Мађари размештају по насељима у различитом броју, у зависности са положајем места, земљишним приликама, као и наслеђеним структурама.¹⁷

Хртковци (Поповић, Ј. Д., 1950) су били чисто српско насеље и пре досељавања Срба и Климената 1737, али се оно као стално настањено место може идентификовати тек после 1739/40, када је поред 143 сремских насеља (Smičiklas T., 1891) основано још дванаест насеља међу којима су и Хртковци. Према једном извору из 1727. године Хртковци, Живолић, Ми-

---

¹⁷ Аустријске статистике и југословенски пописи становништва из 1921. и 1931. показују да су главна места насељавања Немаца и Мађара на Доњој савској граници Хртковци, Никинци, Путинци, Кленак и Лаћарак, док их је у Босуту, Сремској Рачи, Кузмину, Мартинцима и још неким насељима далеко мање. Интересантно је да је у Сремској Митровици, у односу на Руму, специфична ситуација. Наиме, Немаца у Руми је било скоро четири пута више него у Митровици.

хаљевци, Гордановац, Крстац, Никинци, Шапина, Миковце и Кевешинце су биле насеобине типа пустаре на Митровачком властелинству, док се као сеоска насеља помињу Ђурђевици, Барадинци, Платичево и Кленак (Поповић, Ј. Д., 1950). У атару Хртковаца пустаре су се одржале и првих деценија XX века.¹⁸

Пре реконструкције насеља у Срему, Бачкој и Банату "наш народ је у прошлости много више и дуже становао под земљом и у земљи него што се то обично мисли...Већ је Француз Кикле при свом пролазу кроз Срем 1658. забележио како су становници у једном великом селу имали од страха под Турцима куће под земљом, и врло раштркане... У једном извештају из 1699...каже се за наш народ: они (Срби) нигде не зидају, него бораве у колибама и земуницама, како се могу одмах, кад затреба, на друго место преселити" (Поповић, Ј. Д., Сечански, Ж., 1936; Поповић, Ј. Д.).

Раштркана, разбијена насеља, колибе и земунице, "без дворишта, без ограда, без оформљених сокака", у Срему и Војводини су по наређењу аустријских власти збијана у гомиласта насеља. На овоме су нарочито "настојали сремски властелини ради пуније контроле и управљања људима...Окупљање станишта у спонтано збијена насеља извршено је у првој половини XVIII века, и то у Бачкој нешто раније, а у Срему и Банату касније" (Којић, Б., 1961; Радовановић, М., 1970). У другој половини XVIII века и нешто касније, извршена је у Војводини планска урбанистичка реконструкција насеља. У Бачкој и Банату се тежило за постављањем ортогоналних геометријских форми, док су "типично неправилно ушорена насеља карактеристична за Срем; њихова урбанистичка реконструкција је вршена, изгледа, произвољно, те се намеће закључак по коме је акција у Срему извођена без претходних планова, тј. на основу упутстава даваних на лицу места" (Којић, Б., 1961; Радовановић, М., 1970).

Тако је извршена и реконструкција Хртковаца и осталих насеља на Доњој савској граници. Морфолошки тип Хртковаца, Никинаца и Јарка има карактеристике неправилно ушорених и конбинованих линијских форми, које потврђују претходно запажање о специфичном поступку реконструкције. Ове форме, без обзира на позније уношење нових стамбених и других садржаја одржале су се у морфологији Хртковаца до данас.

Динамика кретања броја становника 1921. и 1931. године

За разлику од свих пописа становништва после Другог светског рата када је пописивање вршено по принципу "сталног становништва" – у

---

¹⁸ Двадесетих година прошлог века пописом насеља у Краљевини СХС забележено је у атару Хртковаца две пустаре: Голомач и Жировци. (*Речник места*, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1925, стр. 590).

месту у коме стално станује, 1921. и 1931. је примењиван *de facto* принцип – становници пописивани према присутности у месту у којем их је попис затекао. Због тога подаци из 1921. и 1931, нарочито када се пореде по мањим просторним јединицама, нису потпуно упоредиви са подацима послератних пописа. Из тих разлога посебно ћемо приказати резултате о броју становника и етничкој структури за међуратни и послератни период.

Табела 1. – Укупно становништво 1921. и 1931. године

Територија – насеље	1921.	1931.	Индекс
Источни Срем ¹⁹	213612	234919	110,0
Свега насеља	26565	28921	108,9
Босут	914	1176	128,7
Јарак	1344	1561	116,1
Кленак	1585	1996	126,0
Кузмин	3670	4052	110,4
Лаћарак	4566	4898	107,3
Мартинци	4317	4497	104,2
Никинци	2216	2228	100,5
Платичево	1984	2225	112,1
С. Рача	980	932	95,1
Хртковци	2764	2916	105,5
Шашинци	2225	2440	109,9

Извор: Дефинитивни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца од 31. 1.1921, Сарајево, 1932; Краљевина Југославија, Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. 3. 1931, књ. II, Београд, 1938.

¹⁹ Укључено и становништво града и среза Земун и града Петроварадина. Према управној подели Краљевине СХС у периоду децембар 1918. октобар 1922. жупанија Срем је била у саставу покрајине Хрватске и Славоније и била је подељена на десет срезова: Винковци, Вуковар, Жупања, Земун, Илок, Ириг, Сремска Митровица, Рума, Стара Пазова и Шид. Посебне управне јединице чинили су градови Земун, Винковци, Вуковар, Сремска Митровица, Петроварадин и Сремски Карловци. На основу Видовданског устава из 1921. уведена је 1922. године управна подела Краљевине на 33 области, од којих је једна била Сремска област са наведеним срезовима и градовима. Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. 10. 1929. успостављено је 9 бановина. Сремска област је тада подељена на Савску и Дунавску бановину. Савској бановини су прикључени срезови Винковци, Вуковар и Жупања, а преосталих 7 срезова је ушло у састав Дунавске бановине. Истим законом Петроварадин је прикључен Новом Саду, а град Земун Београду (територија управе града Београда са градовима Београдом, Земун и Панчевом). Тиме је Сремска област регионално подељена на западни и источни Срем. Уредбом о бановини Хрватској од 26. 8. 1939. основана је Хрватска бановина којој су прикључени срезови Винковци, Вуковар, Жупања, Илок и део среза Шид. Ова политичко-територијална реорганизација је представљала, са малим корекцијама, основу за разграничење НР Хрватске и НР Србије 1945. на сремском сектору. Истом линијом води и данас државна граница између Хрватске и Србије.

Сем Сремске Раче, која је 1921. године била у саставу управне општине Босут, сва остала насеља показују пораст броја становника. Порасту броја становника доприносе најбројније конфесионалне заједнице, што се одражава и на стабилност народоносне структуре.

Вероисповест и матерњи језик – критеријуми и одреднице структуре становништва по народности између два светска рата

Пописи становништва 1921. и 1931. године садрже обележја о вероисповести и матерњем језику, из којих се посредно изводе анализе о националној структури становништва прве југословенске државе. У том погледу методологија првих југословенских пописа се није битно разликовала од методологије пописа становништва у Краљевини Србији од 1884. до 1910, и у Аустро-угарској монархији од 1880. до 1910. године (Сентић, М., Пецељ, Г., 1954).²⁰

У попису становништва Краљевине Југославије 1931. године поред питања о вероисповести и матерњем језику било је постављено и питање о народности, које је гласило: "да ли је југословенске или које друге народности". Већ из саме формулације овог питања је очигледна тенденција стварања југословенске нације, као што је логична претпоставка да су одговори на ово питање могли створити праву пометњу која је, по свој прилици, продубила проблем националног питања у првој југословенској државној заједници. Зато "подаци из пописа 1931. о народности нису били нигде објављени, нити су ти подаци обрађивани" (Сентић, М., Пецељ, Г., 1954). За одговор на питање о матерњем језику предвиђено је седамнаест модалитета, од којих за југословенске народе два модалитета: српско-хрватски и словеначки матерњи језик. Обележје о вероисповести садржи петнаест модалитета, који су у објављеним резултатима сведени на шест категорија. Упоредни преглед података о становништву по вероисповести и

---

²⁰ Пре тога у Србији је при попису 1866. било постављено и питање о народности, које је по оцени наших стручњака дало прихватљиве резултате. У Аустро-угарској је са овим питањем учињен покушај при попису 1846. и од њега се одустало због сложене политичке ситуације и код пописа 1850/51. Питање о народности није постављено ни у пописима од 1880. до 1910. те су обележја о матерњем ("материнском") језику и вероисповести представљала одреднице о народносном, односно националном саставу становништва. У Хрватској и Славонији је стриктно примењен критеријум матерњег језика, који се могао односити само на "који живући језик", док је у "аустријским земљама" у свим пописима од 1880. до 1910. постављено питање о "саобраћајном језику", односно језику "друштвеног опхођења" (Umangssprache), који је у оквиру девет модалитета обухватао и српско-хрватски и словеначки језик. У Угарској, у чијем су саставу били Банат и Бачка, примењен је критеријум о вероисповести и матерњем језику.

матерњем језику за 1931. објавио је у интерној публикацији Државни статистички уред ДФ Југославије одмах по завршетку рата 1945. године.

Табела 2. – Становништво по вероисповести 1921. и 1931.

Насеље	Укупно ст.	Православни	Ромокатолици	Евангелисти	Остали хришћани	Муслимани	Остали и непознато	
Свега	1921 1931	26565 28921	18549 20434	7677 8004	228 207	64 243	1 19	76 14
Босут ²¹	1921 1931	1894 1176	1652 1036	217 123	3 -	18 14	- 3	4 -
Јарак	1921 1931	1344 1561	1203 1345	100 180	24 1	- 35	- -	17 -
Кленак	1921 1931	1585 1996	1391 1752	145 220	49 16	- 5	- 3	- -
Кузмин	1921 1931	3670 4052	3381 3768	221 188	67 53	1 43	- -	- -
Лаћарак	1921 1931	4566 4898	3460 3717	1035 1100	25 7	41 65	1 2	4 7
Мартинци	1921 1931	4317 4497	4128 4349	162 111	6 2	3 30	- 5	18 -
Никинци	1921 1931	2216 2228	45 58	2090 2062	65 68	- 36	- -	16 4
Платичево	1921 1931	1984 2225	947 1101	1010 1080	20 44	1 -	- -	6 -
С. Рача	1921 1931	- 632	- 841	- 82	- -	- 4	- 5	- -
Хртковци	1921 1931	2764 2916	45 74	2681 2819	28 15	- 5	- -	10 3
Шашинци	1921 1931	2225 2440	2207 2393	16 39	1 1	- 6	- 1	1 -

Извор: као за табелу 1.

Поређење података из 1921. и 1931. године, посматрано укупно за сва насеља, показује да у том међупописном периоду није било значајнијих промена у структури становништва по вероисповести. Међутим, посматрано појединачно по насељима могу се уочити изражене конфесионалне разлике између Хртковаца, Никинаца и Платичева, на једној, и осталих осам насеља на другој страни. Наиме, у Хртковцима и Никинцима католици чине изразиту већину, док је у Платичеву однос избалансирани (47,7 и 50,9 православни према 49,5 и 48,5 римокатолици), уз истовремени апсолутни пораст обеју конфесија.

Како су за популацију која је као матерњи језик декларисала српски, односно хрватски исказани само збирни подаци (српски или хрватски), могуће је расчлањивање овог скупа само под основаном претпоставком да су Хрвати католици, а Срби православци. Према томе, за "југословенску популацију" индикатор народности је конфесија, а не матерњи језик. За остале народности добар индикатор је и матерњи језик. Тако су

²¹ У саставу управне општине Босут 1921. године била је и Сремска Рача.

Табела 3. – Становништво по матерњем језику, 1921. и 1931. године

Насеље	Укупно ст.	српски или хрватски, словеначки	Остали словенски језици	Мађарски	Немачки	Арнау-тски	Остали и непознато
Укупно	1921 26565 1931 28921	21600 23592	77 119	2437 2730	2396 2385	- 2	55 93
Босут	1921 1894 1931 1776	1882 1114	3 3	5 53	4 5	- -	- 1
Јарак	1921 1344 1931 1561	1228 1399	1 3	70 97	33 23	- -	12 39
Кленак	1921 1585 1931 1996	1400 1781	5 18	- 14	180 183	- -	- -
Кузмин	1921 3670 1931 4052	3433 3850	4 22	29 29	196 127	- -	8 24
Лаћарак	1921 4566 1931 4898	3728 3820	40 38	240 395	558 645	- -	- -
Мартинци	1921 4317 1931 4497	4198 4433	7 10	66 36	45 17	- -	1 1
Никинци	1921 2216 1931 2228	712 714	2 1	924 903	578 606	- -	- 4
Платичево	1921 1984 1931 2225	1605 1849	1 6	341 359	25 11	- -	12 -
С. Рача	1921 - 1931 932	- 904	- 7	- 11	- 10	- -	- -
Хртковци	1921 2764 1931 2916	1216 1324	14 8	754 806	777 752	- 2	3 24
Шашинци	1921 2225 1931 2440	2198 2404	- 3	8 27	- 6	- -	19 -

Извор: као за табелу 1.

једина насеља где Мађари и Немци имају предност над "југословенском народношћу", Никинци и Хртковци.

Кретање броја становника и промене у националној структури од 1948. до 2002. године

Податке о становништву за период после Другог светског рата могуће је добити из шест југословенских пописа (1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991), као и из пописа становништва спроведеног у републици Србији 2002. године. Помињали смо већ да је у свим овим пописима примењиван концепт "сталног" становништва, тј. становништво је пописивано у месту у коме стално станује, као и да дефиниција сталног становништва примењена у попису 2002. године унеколико ограничава упоредивост резултата из 2002. са резултатима претходних пописа. Напомињемо и да су за потребе овога рада коришћени резултати пет пописа становништва, што нам омогућавају увид у динамику кретања броја и промене у етничкој структури за период дужи од пет деценија.

Индекс кретања укупног становништва показује да је 2002, у односу на 1948. годину, у осам од 11 насеља забележен пораст броја становника. Посматрано по међупописним периодима може се уочити да је у

Табела 4. – Динамика кретања броја и индекс пораста/пада становништва

	1948	1961	1981	1991	2002
Укупно Источни Срем	223047	269631	313632	317515	344740
Свега насеља	26350	32240	35196	34636	35550
Босут	689	1094	1311	1149	1139
Јарак	1315	2083	2092	2256	2235
Кленак	2029	2874	3353	3378	3246
Кузмин	3916	4086	3730	3491	3391
Лаћарак	4356	5902	9718	10235	10893
Мартинци	4146	4396	3975	3663	3639
Никинци	2087	2607	2425	2266	2216
Платичево	2378	2726	2812	2809	2760
С. Рача	547	1101	942	777	773
Хртковци	2800	3265	2855	2684	3428
Шашинци	2087	2106	1983	1928	1830
Индекс	1961/1948	1981/1961	1991/1981	2002/1991	2002/1948
Источни Срем	120,9	116,3	101,1	108,6	154,6
Свега насеља	122,4	109,2	98,3	102,6	135,0
Босут	158,8	119,8	87,6	99,1	165,5
Јарак	158,4	100,4	107,8	99,1	169,9
Кленак	141,6	116,7	100,7	96,1	160,0
Кузмин	104,3	91,3	93,6	97,1	86,8
Лаћарак	135,5	164,7	105,3	106,4	250,0
Мартинци	106,0	90,4	92,2	99,3	87,8
Никинци	124,9	93,0	93,4	97,8	106,2
Платичево	114,6	103,2	99,9	98,3	116,1
С. Рача	201,3	85,6	82,5	99,5	141,3
Хртковци	116,6	87,4	94,0	127,7	122,4
Шашинци	100,9	94,2	97,2	94,9	87,7

Извор: *Попис становништва 2002, Упоредни преглед броја становника, књ. 9, РЗС Србије, Београд, 2004.*

највећем броју насеља опадање становништва започето још почетком осамдесетих година, као последица садејства негативног природног прираштаја и емиграционих кретања. Од 1991. до 2002. само Хртковци (27,7%) и Лаћарак (6,4%) бележе пораст становника. Он се може објаснити приливом досељеника и избеглица (пре свега Срба) из Хрватске и осталих ратом захваћених република СФРЈ. Истовремено се у последњој међупописној деценији уочава пад броја Хрвата, Мађара, Немаца и Југословена и пораст броја лица у категорији остали, национално неодређени и непознато.

Напомињемо да је у свим пописима становништва од 1948, закључно са 2002. примењен субјективни критеријум при декларисању националне припадности, што значи да је лице могло мењати изјаву о националној припадности у моменту извршења пописа. Колики је утицај оваквог методолошког решења на поузданост података немогуће је установити, али повећање броја осталих, неодређених и непознатих (са 832 у 1981. на 2067 у 2002), као и смањење броја Југословена (са 2437. у 1981. на 398 у 2002) указује на промену става код знатног броја лица.

Табела 5. – Национална структура 1948, 1981, 1991. и 2002. године

	Укупно	Срби и Црногорци ²²	Хрвати	Југословени	Мађари	Немци	Остали, неопред. и непознато
1948	26350	19855	3544	-	2567	97	287
1981	35196	27552	2783	2437	1516	76	832
Укупно 1991	34636	27427	2429	2091	1345	61	1283
насеља 2002	3550	31011	1102	398	939	33	2067
Босут 1948	689	664	14	-	6	-	5
1981	1311	1243	10	37	5	-	16
1991	1149	1094	8	29	2	-	16
2002	1139	952	4	2	2	-	179
Ларак 1948	1315	1206	49	-	40	5	15
1981	2092	1919	26	49	16	-	82
1991	2256	1997	25	77	8	-	149
2002	2235	2099	17	23	7	3	86
Кленак 1948	2029	1952	31	-	9	3	34
1981	3353	2960	36	139	6	3	209
1991	3378	2935	33	183	9	2	216
2002	3246	2923	18	18	6	8	273
Кузмин 1948	3916	3774	64	-	27	22	29
1981	3730	3502	31	128	11	16	42
1991	3491	3286	21	93	18	14	59
2002	3391	3274	19	13	17	8	60
Лаћарак 1948	4356	3800	175	-	264	51	66
1981	9718	8260	280	592	230	44	312
1991	10235	8677	223	623	204	36	472
2002	10893	9866	181	68	148	8	622
Мартинци 1948	4146	4041	74	-	7	12	12
1981	3975	3676	50	200	12	10	27
1991	3663	3464	47	94	13	7	38
2002	3639	3447	25	48	8	2	109
Никинци 1948	2087	404	781	-	863	1	38
1981	2425	1152	494	268	475	-	36
1991	2266	1133	427	260	369	-	77
2002	2216	1539	210	69	264	-	134
Платичево 1948	2378	1075	919	-	382	1	1
1981	2812	1673	647	281	202	-	9
1991	2809	1746	549	232	203	-	79
2002	2760	2013	361	81	174	-	131
С. Рача 1948	547	493	28	-	4	-	22
1981	942	828	19	70	3	-	22
1991	777	728	6	25	1	-	17
2002	773	742	5	-	2	-	24
Хртковци 1948	2800	414	1398	-	955	-	33
1981	2855	493	1178	606	554	-	24
1991	2684	555	1080	445	515	-	89
2002	3428	2400	256	67	310	3	392
Шашинци 1948	2087	2032	11	-	10	2	32
1981	1983	1846	12	67	2	3	53
1991	1928	1812	10	30	3	2	71
2002	1830	1756	6	9	1	1	57

²² Удео декларисаних Црногораца 1948. је миноран и износи свега 5; 1981. повећава се на 50, 1991. на 63, а 2002. смањује на 35.

Табела 6. – Индекс кретања броја становника по националности

		Укупно	Срби	Хрвати	Југословени	Мађари	Остали, неопредељени, непознато
Укупно	1991/1948	131,4	138,1	68,5	-	52,4	350,0
	2002/1991	102,6	113,1	43,4	19,0	69,8	156,3
Босут	1991/1948	166,8	164,8	57,1	-	33,3	320,0
	2002/1991	99,1	87,0	50,0	6,9	100,0	1118,8
Јарак	1991/1948	171,6	165,6	51,0	-	20,0	993,3
	2002/1991	99,1	105,1	68,8	29,9	87,5	57,7
Кленак	1991/1948	166,5	150,4	106,5	-	100,0	589,9
	2002/1991	96,1	99,6	54,5	9,8	66,7	130,7
Кузмин	1991/1948	89,1	87,1	32,8	-	66,7	143,1
	2002/1991	99,6	99,6	54,5	14,0	94,4	93,2
Лаћарак	1991/1948	235,0	228,3	127,4	-	77,3	434,2
	2002/1991	106,4	113,7	81,2	10,9	94,4	124,0
Мартинци	1991/1948	88,4	85,7	63,5	-	185,7	187,5
	2002/1991	99,3	99,5	53,2	51,1	61,5	246,7
Никинци	1991/1948	108,6	280,4	54,7	-	42,8	197,4
	2002/1991	97,8	135,8	49,2	26,5	71,5	174,0
Платичево	1991/1948	118,1	162,4	59,7	-	53,1	-
	2002/1991	98,3	115,3	65,8	34,9	85,7	165,8
С. Рача	1991/1948	142,0	147,7	21,4	-	25,0	77,3
	2002/1991	99,5	101,9	83,3	-	200,0	141,2
Хртковци	1991/1948	95,9	134,1	77,3	-	53,9	269,7
	2002/1991	127,7	432,4	23,7	15,1	60,2	443,8
Шашинци	1991/1948	92,4	89,2	90,0	-	30,0	214,7
	2002/1991	94,9	96,9	60,0	44,8	33,3	80,3

Извор: *Пописа становништва 1948, 1991. и 2002.*

У периоду од 1948. до 1991. године укупан број Срба у посматраним насељима порастао је за око једне трећине (31,4%), а у осам од једанаест насеља забележен је њихов раст, и то у распону од 34,1% (Хртковци) до 180,4 (Никинци). Истовремено број Хрвата се повећао у свега два насеља (Лаћарак за 27,4% и Кленак за 6,5%), док сва остала насеља бележе пад броја Хрвата у распону од 10% (Шашинци) до 78,6% (Сремска Рача). Дакле, у периоду постојања и функционисања федеративне југословенске државе смањење броја и удела Хрвата у националној структури поменуте групе насеља је општа карактеристика. Тако је укупан број Хрвата смањен за 31,5%. Овај тренд се наставља и унеколико продубљује у критичном периоду распадања југословенске државе, те се између два пописа (1991. и 2002) бележи смањење броја Хрвата за 56,6%. Укупан број и удео Мађара опада током читавог посматраног периода у готово свим насељима, па се њихов број у периоду 1948–1991. смањено за 47,6%, а у периоду 1991–2002. за 30,2%. Смањење броја Југословена за 81,0% једино је објашњиво променом става при декларисању националности 1991. и 2002. године. Категорија "остали, неопредељени и непознато" у оба периода има апсурдне распоне индекса који резултирају из осцилације у националном опредељењу свих популација, а пре свега Југословена.

**Староседеоци и досељеници
(по попису становништва 2002. године)**

И у најновијем периоду демографског развитка, Срем је потврдио особину реципијента становништва. Ова особина је од посебног етногеографског, етнодемографског, културног и цивилизацијског значаја. То је, између осталог, и основна научна преокупација овог рада, сведена на групу од једанаест насеља на некадашњој Доњој савској војној граници, која се и крајем XX века нашла на правцу пресељеника и избеглица, али не из јужних прекосавских, већ из западних сремско-славонских и посавских крајева. У том циљу приказаћемо и главне резултате задњег пописа становништва који се односе на аутохтоно и досељеничко становништво и регионално порекло досељеника.

Табела 7. – Миграциона обележја: аутохтоно и досељено (имиграционо) становништво 2002. године

	Укупно становништво		Аутохтоно становништво		Укупно досељено		Досељено 1991–2002.	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Сремски округ	335901	100,0	158849	47,3	177052	52,7	72130	40,7
Свега насеља	35550	100,0	17949	50,0	17601	49,5	6954	39,5
Босут	1139	100,0	558	49,0	581	51,0	127	21,9
Јарак	2235	100,0	1106	49,5	1129	50,5	272	24,1
Кленак	3246	100,0	1505	46,4	1741	53,6	489	28,1
Кузмин	3391	100,0	2175	64,1	1216	35,9	474	39,0
Лаћарак	10893	100,0	5443	50,0	5450	50,0	1724	31,6
Мартинци	3639	100,0	2216	60,9	1423	29,1	520	36,5
Никинци	2216	100,0	975	44,0	1241	56,0	541	43,6
Платичево	2760	100,0	1412	51,2	1348	48,8	544	40,4
С. Рача	773	100,0	369	47,7	404	52,3	124	30,7
Хртковци	3428	100,0	1095	31,9	2333	68,1	1945	83,4
Шашинци	1830	100,0	1095	59,8	735	40,2	194	26,4

Извор: *Попис становништва 2002. књ. 8, РЗС Србије, Београд 2004; Избеглицки корпус у Србији према подацима пописа становништва 2002, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004.*

Подаци у претходним табелама, нарочито у последњој, показују да староседелачко становништво Сремског округа учествује са мање од једне половине (47,3%), а у одабраној групи насеља са једном половином (50,0%), у укупном становништву 2002. године. Истовремено је корпус досељеника, који највећим делом чине избеглице из бивших грађанским ратом захваћених југословенских република, релативно већи у посматраним насељима (53,7%) него у Сремском округу (52,4). Осим тога, треба посебно нагласити и да се од укупног броја досељеника из бивших република СФР Југославије у Сремски округ, њих 10,2% су досељеници у насељима на некадашњој Доњој савској војној граници.

Табела 8. – Регионално порекло досељеника

	Укупно досељени	Из исте општине	Из друге општине исте републике	Из друге републике*	Из бивших републ. СФРЈ	Из осталих земаља	Непознато
Сремски округ	177052	27364	24555	29536	92701	1919	977
Удео у %	100,0	15,4	13,9	16,7	52,4	1,1	0,5
Свега насеља	17601	3181	1846	2889	9446	167	72
	100,0	18,1	10,5	16,4	53,7	0,9	0,4
Босут	581	97	47	131	297	8	1
	100,0	16,7	8,1	22,5	51,1	1,4	0,2
Јарак	1129	96	186	531	312	1	3
	100,0	8,5	16,5	47,0	27,6	0,1	0,3
Кленак	1741	200	217	804	484	23	13
	100,0	11,5	12,5	46,2	27,8	1,3	0,7
Кузмин	1216	223	209	154	607	17	6
	100,0	18,3	17,2	12,7	49,9	1,4	0,5
Лаћарак	5450	1584	441	307	3032	63	23
	100,0	29,1	8,1	5,6	55,6	1,2	0,4
Мартинци	1423	372	183	105	742	18	3
	100,0	26,1	12,9	7,4	52,1	1,3	0,2
Никинци	1241	145	129	286	676	3	2
	100,0	11,7	10,4	23,6	54,5	0,2	0,2
Платичево	1348	195	118	296	721	13	5
	100,0	14,5	8,7	21,9	53,5	1,0	0,4
С. Рача	404	47	57	17	279	2	2
	100,0	11,6	14,1	4,2	69,1	0,5	0,5
Хртковци	2333	103	125	148	1929	18	10
	100,0	4,4	5,4	6,3	82,7	0,8	0,4
Шашинци	735	119	134	110	267	1	4
	100,0	16,2	18,2	15,0	49,9	0,1	0,6

Извор: као за табелу 7. * Односи се на Црну Гору која је у време пописа 2002. била, поред Србије, у саставу СР Југославије.

Закључак

Аспекти и анализе дати у овом раду показују да се развитак становништва у насељима на некадашњој Доњој савској војној граници током векова одвијао под доминантним утицајем географског и историјског фактора. Тако су ова насеља и у најновијем периоду обновила функцију прихватања исељеника и избеглица из суседних ратом угрожених области, али не из прекосавских јужних, већ из западних посавско-славонских крајева.

Етнонационална и конфесионална селективност досељеника и избеглица одувек је била у функцији променљивих политичко-историјских околности, да би се недавно свела на релацију Срби – Хрвати из добро познатих разлога. На плану етничких односа Немци и Мађари су статистички занемариве категорије, будући да су Немци неповратно избегли или при-

силно отерани у огромној већини после Другог светског рата, док демографски развитак Мађара већ деценијама карактерише најнеповољнија комбинација у кретању компонената раста становништва.

Кроз сва поглавља овог рада провлачи се село Хртковци као ексклузивни случај етногенезе, етнонационалних и миграционих процеса у становништву најужег сектора некадашње војне границе у посавском делу Срема.

ЛИТЕРАТУРА

- Васиљевић, М.: *Мачва – Историја, Становништво*, Богатић, 1996.
- Грујић, Р.: *Пећка патријаршија*, Народна енциклопедија СХС, књ. III, Загреб, 1928.
- Грујић, Р.: *Сремска епархија*, Народна енциклопедија СХС, књ. IV, Загреб, 1928.
- Ђурић, Р. В., Ђурчић, С., Кицошев, С.: *Етнички састав становништва Војводине*, у студији "Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији", Ед. Етнички простор Срба, књ. 1, УБ – ГФ, Београд, 1993.
- Етнички мозаик Србије*, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004.
- Којић, Б.: *Насеља у Војводини*, Глас САНУ, т. ССL, Одељење друштвених наука, књ. 10, Београд, 1961.
- Костић, М.: *Бератлијски кнез од Старог Влаха Атанасије Раиковић*, Гл. Скопског научног друштва, књ. IX, Од. друштвених наука, књ. 5, Скопље, 1932.
- Костић, М.: *Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737–1739 и сеоба у Угарску*, Гл. Скопског научног друштва, књ. VII-VIII, Скопље, 1930.
- Модестин, Ј.: *Петроварадин*, Народна енциклопедија СХС, књ. III, Загреб, 1928.
- Поповић, Ј. Д., *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718–1739)*, Српска књижевна задруга, Београд, 1950.
- Поповић, Ј. Д., *Срем*, Народна енциклопедија СХС, књ. IV, св. 28, Загреб, 1928.
- Поповић, Ј. Д.: *Белешке из 16. века о становању нашег народа у земунцима у Срему*, Гл. Историјског друштва у Новом Саду.
- Поповић, Ј. Д.: *Срби у Срему до 1736/37 – Историја насеља и становништва*, Пос. изд. САН, књ. CLVIII, Етнографски институт, књ. 1, Београд, 1950.
- Поповић, Ј., Д., Сечански Ж., *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796*, Пос. издања Историјског друштва у Новом Саду, књ. IV, Нови Сад, 1936.
- Radovanović S.: *Demographic Growth and Ethnodemographic Changes in the Republic of Serbia*, The Serbian Question in The Balkans, University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, 1995.
- Радовановић М.: *Значај историјско-географских фактора за генезу и систематизацију насеља у Србији*, Зб. радова Географског института ПМФ, св. XVII, Београд, 1970.
- Радовановић, С.: *Демографски раст и етнодемографске промене у Републици Србији*, Ед. Етнички простор Срба, књ. 1. БУ ГФ, Београд, 1993.
- Рајић, Ј.: *Историја IV, Породични архив Раиковића*, Народна библиотека.
- Сентић, М., Пецел, Г.: *Увод* у књ. IX Коначних резултата пописа становништва ФНР Југославије од 15. марта 1948, СЗС, Београд, 1954.

Smičiklas T.: Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Zagreb, 1891.

Станојевић, Љ.: *Стари српски записи и натписи*.

Томић, Ј.: *О Арнаутима у Старој Србији и Саџаку*, Издање Геца Кона, Београд, 1913.

Svetlana Radovanović

**HRTKOVCI VILLAGE AND OTHER SETTLEMENTS ON THE FORMER
LOWER SAVA MILITARY BORDER IN THE LIGHT OF CHANGES IN
ETHNIC STRUCTURE**

Summary

Hrtkovci and other settlements in the former Lower Sava military border represents the specific genetic and functional type of the settlements originated from the earlier beginnings and refuges of settlers and refugees from the Serbian countries under the Turkish power in the periods of the Austrian-Turkish wars. Conquering Srem from the Turks in the period from 1716 to 1718 and accepting the refugees throughout the unsuccessful military campaign from 1737 to 1739, Austria established the military border and the system of the border settlements with the detachments of the auxiliary army along the left bank of the Sava River. Besides the Serbs, there were the Albanian Catholics-the Kliments who participated in the Serbian-Albanian uprising against the Turks in 1737. Following the Austrians in the withdrawal from Old Serbia, they crossed the Sava River to Srem and settled in Hrtkovci, Nikinci, Platicevo and some other settlements, having joined the military service and disposed along the Posavina military stations. The Kliments gradually assimilated into the Croatians, who were coming from western Srem, Posavina and Slavonija.

Based on literature and sources, it was established that the beginning of Hrtkovci, as clearly Serbian settlement, dates back from the period before the Austrian final conquer over Srem from 1716 to 1718. Moreover, before the settling of the Serbs and the Kliments, Hrtkovci had been a cattle breeding settlement of the barren area type, which developed into a crowded settlement, in order to become the settlement of irregularly laid out straight line forms on alluvial terrace of the Sava in the period of the general reconstruction of the whole network of the settlements in Vojvodina throughout the second half of the 18th century. From the middle of the 18th century, the Germans were colonised by the Austrian power in Hrtkovci and many other settlements of Srem. In the same period and later on, the Hungarians also settled there, leaving Srem before the Turkish conqueror in the 16th century. The analysis of demographic growth and changes in ethnic structure in the more recent period was made on the basis of Yugoslav population censuses from 1921 to 1991 and the 2002 population census of the Republic of Serbia. The trends were established on the total population increase and decrease and changes in ethnical structure originated throughout the accumulated century, while the data on natives and settlers were also presented according to the 2002 Census results.